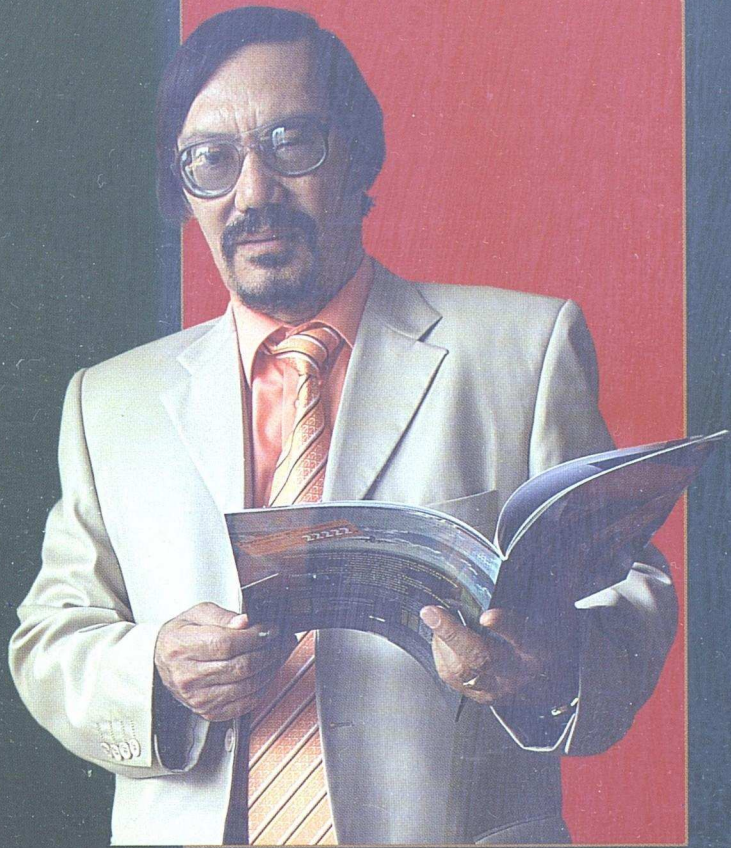

ЖАНАТ ЕЛШІБЕК

сырлы
ӘЛЕМ

ЖАНАТ ЕЛШІБЕК

сырлы ӘЛЕМ

Әдеби портреттер,
эсселер,
және
мөлтек әңгімелер

“АНА ТІЛІ”
баспасы ЖШС
Алматы
2012

УДК 821.512.122
ББК 84 Қаз 7-44
Е 49

*“Қазақстан Республикасының
Мәдениет және ақпарат министрлігі
Ақпарат және мұрағат комитеті
“Әдебиеттің әлеуметтік маңызды түрлерін басып шығару”
бағдарламасы бойынша шығарылды”*

Елшібек Ж.

Е 49 “Сырлы әлем” (Әдеби портреттер, эсселер және мөлтек әңгімелер). / Жанат Елшібек. – Алматы: “Ана тілі” баспасы ЖШС, 2012. – 320 бет.

ISBN 978-601-251-060-7

Халықаралық “Алаш” сыйлығының лауреаты, жазушы Жанат Елшібектің оқырмандар назарына ұсынып отырған “Сырлы әлем” атты жана жинағы үш бөлімнен тұрады. Тақырып аясы жағынан өзара сабақтас та үндес алғашқы екеуіне есімдері елімізге әйгілі сөз зергерлері мен өнер қайраткерлерінің шығармашылық әлемі хақында сыр тербеп, ой толғайтын әдеби портреттері, көркем эсселері топтастырылған.

Белгілі қаламгердің айшықты қолтанбасын даралайтын бұл туындылардың қай-қайсысы да өзіндік жазу мәнер-машығымен, танымдық қызықты дерегімен, сезім пернесін шертер шырайлы сипаттарымен көңіл аудартады. Ал үшінші бөлімдегі мөлтек әңгімелерге сөз сиқырын кастерлеген ақын-жазушылардың ұтқыр ойлары, астарлы өзіндік-қалжыңдары өзек болады.

Шығармалардың тілі бейнелі әрі шұрайлы.

Кітап көпшілік оқырманға арналады.

**УДК 821.512.122
ББК 84 Қаз 7-44**

ISBN 978-601-251-060-7

© Елшібек Ж, 2012
© “Ана тілі” баспасы
ЖШС, 2012

СЫРЛЫ ӘЛЕМГЕ САЯХАТ

(Шәкіртім Жанат Елшібек туралы ой үзгі)

Қалам бабы бөлек-ау. Оны шығармашылық адамы жақсы түсінсе керек. Әр нәрсеге желе-жортып бүлкілдей жөнеле бермейтін қаламының кейде шоқырақтап, жүрмей қоятыны бар. Ал кей сәттері көңілін ашық күндей жарқырап, қиялың қанаттанып, ойын серпіліп қоя береді. Мұндайда қаламыңды тізгіндеп, ойыңды тежей алмайсың. Көкейінде жүргенді ақтарып, жүрек түкпірінде ұялаған пікірінді ағытуға асығатының белгілі. Міне, мен де дәл осы мезет сондай күйде отырғандаймын.

Данышпан Абай “Өмір – мұхит, уақыт – толқын” дейді ғой. Күні кеше ғана секілді. Бәрі-бәрі көз алдымда. Ұзақ жылдар еліміздің байырғы білім ордасы – республикадағы жоғары оқу орындарының қарлығашы саналатын ҚазПИ-де ұстаздық еттім. Қасиетті қара шаңырақта талай жастарды түлетіп ұшырдык. Әрқилы ұрпақтың, толқын-толқын буынның өкілдерін құрайтын сол жүздеген, мыңдаған шәкірттерімнің сапында Жанаттың есімін ерекше үкілеп айтар едім. Институттың қабырғасында жүргенде-ақ жазған-сызғандарына “ҚазПИ-дің студенті” деп қол қоятын ол шын мәнінде институт мақтанышына айналған болатын. Алаштың арыстары Сәкен Сейфуллин мен Мәлік Ғабдуллин дәріс оқыған, дауылпаз акын Тайыр Жароков жыр тасқынын селдеткен әйгілі №25 аудиторияда отырып қазақ әдебиетінің ғұламалары Қажым Жұмалиев, Шайқы Кәрібаев, Төкен Әбдірахманов, Хасен Әдібаев, Зейнолла Серікқалиев лекцияларын тындап, тәлім алған студентімді мен де ерекше құрметтеймін.

Өткенге зер салып қарасам, Жанаттың әртүрлі тақырыпта жазған дүниелерін баспасөз беттерінен қырық-қырық бес жылдан бері үзбей оқып келемін. Мерейінді маркайтары сөзсіз. Түбіт мұрты тебіндеген бозым шағынан білетін талантты, қағілез шәкіртімнің көз алдымда кемелденіп өсіп, қабырғалы қаламгерлер қатарына қосылғанын көру – қандай ғанибет. Қауырсын қаламы катаяып, шығармашылық көріктің небір тезінен өтіп, үлкен өмір мектебінің ыстық-суығында шындалды. Оған айғақ – Жанат Елшібектің қаламынан туған жиырмаға жуық деректі-публицистикалық, танымдық және көркем-әдеби кітаптары. Қадап айтар жәйт, Жанат жазған туындылардың қай-қайсысы да оқырман назарынан қақас қалған емес. Көтерген келелі тақырыбымен, қозғалған өзекті өткір мәселесімен, айтар терең ойымен көпшілік қауымды елендетеді. Ал оның танымдық жанрдың көкжиегін кеңейтудегі шығармашылық ізденісі ұшан-теңіз. Өзіндік дара қолтаңбасы қалыптасқан жазушының повестері мен әңгімелерінде де жүрт көңілін аудартар танымдық, қызықты

деректердің молынан ұшырасуы тегін емес. Мен оған егжей-тегжейлі тоқталмаймын. Жол-жәнекей әңгіме орайына қарай айтып жатқаным да. Өйткені, Жанатқа кезінде Жазушылар одағына мүшелікке өтуге кепілдеме бергендердің бірімін.

Жазушы Жанат Елшібектің өздерініз парактап отырған жана кітабы хакында бірер ауыз сөз. Жоғарыда ескерткенімдей, ол кырық жылдан астам уакыт табан аудармастан баспасөзде кызмет аткарып келеді. Әуелгі жылдары жас журналистер ұстаханасы “Лениншіл жаста” (казіргі “Жас Алаш”) енбек етсе, одан кейінгі бүкіл саналы ғұмыры “Егемен Казакстанда” өтуде. Бұл ба-сылым – үлкен мектеп. Оның үстіне соңғы ширек ғасырдан бері редакцияның жауапты хатшысы. Мүйізі карағайдай-карағайдай каламгерлермен иык тіресіп, коян-қолтық араласып, сөз өнерінің мехнаты мен рахатын белден кешті. Казак әдебиетінің бекем уығына айналған талай акын-жазушылармен пікірлес, сырлас болды. Яғни, жалпак тілмен жеткізсек, ортақ терінің пұшпағын бірге илесті. Мұны тәптіштеп отырғаным, Жанаттың осы жинағы тұтасымен әдебиет, мәдениет, өнер кайраткерлерінің шығармашылық әлеміне арналған екен. Әйгілі акын-жазушылардың, өнер саңлактарының көркем бейнелерін әр кырынан сомдаған әдеби портреттер мен эсселер өте тартымды жазылған. Есімдері елімізге елеулі тұлғалар образдары шұрайлы штрихтармен, ұтымды детальдармен кескінделген. Қызықты оқиғаларды, сырт көз біле бермейтін елен еткізер деректерді арқау етіп өрілген туындылардың беделін көтеріп, еңсесін одан бетер аскактатып тұрған автордың кұнарлы тілі. Елеусіздеу көрінер көріністерді кестелі де бедерлі тілмен өрнектеуге келгенде Жанаттың каламы кашанда жүйірік.

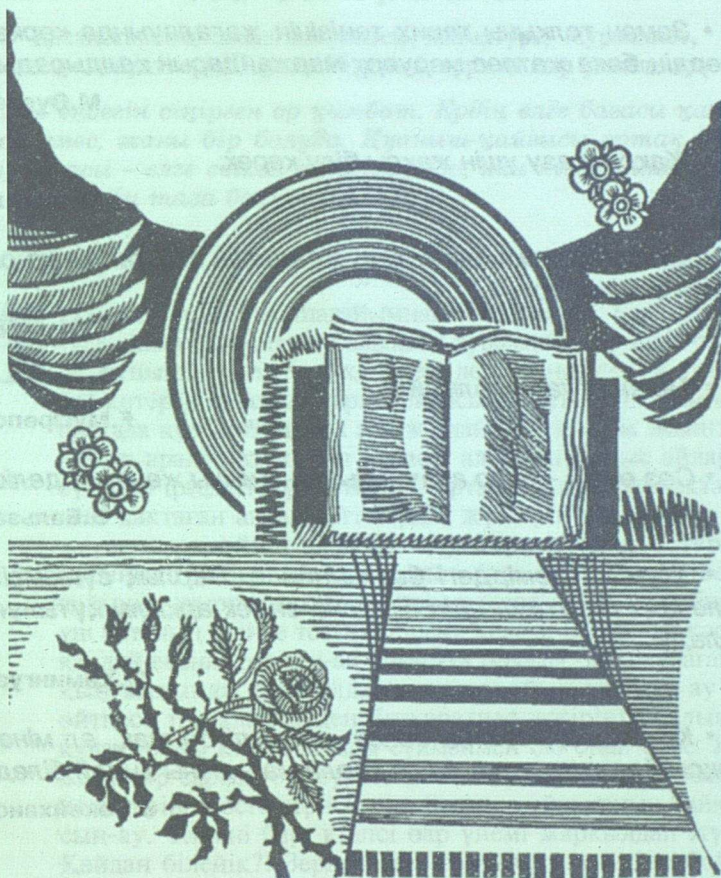
Халық жазушылары Шерхан Мұртаза, Қалтай Мұхамеджанов, Мұзафар Әлімбаев, Қадыр Мырза-Әлі, Мұхтар Мағауин, казак сөз өнерінің майталмандары мен маңмангерлері Балғабек Қыдырбекұлы, Сейдахмет Бердікұлов, Марфуға Айтхожина, Темірхан Медетбек, Жақау Дәуренбеков, Мағира Қожахметова, Қастек Баянбай, Есенғали Раушанов, атакты қылкала шөберлері Айша Ғалымбаева, Гүлфайрус Исмаилова, Раушан Момбекова жайында жазылған дүниелердің бәрі де көркем әңгімедей ғажайып әсерге бөлейді. Маған сөз қасиетін жақсы танитын Жанаттың сыншылық, зерттеушілік қырлары қатты ұнады. Сондай-ак, жинаққа енген өзге де өнер иелерінің шығармашылық әлемін әңгімелеген эсселер ешкімді де бейжай қалдырмасы анық. Астарлы өзіл мен уытты қалжыңға толы алақандай әңгімелер де кітап мазмұнын байытып тұр. Журналист әріптестері жайындағы ой-толғаныстар, былайғы көп жұрт біле бермейтін газет шығарудағы қалтарыстарды суреттейтін эпизодтар сыршылдығымен, шынайылығымен баурап алады.

Иә, шығармашылық адамының өмірі – өзінше бір сырлы әлем. Оның беймәлім құпиясы, тылсымы мен жұмбағы сан қабат. Әр қаламгердің өнернамасына жіті жанар жүгіртіп, көңіл көзімен, ой көзімен үніле түскен сайын оның кадр-қасиеті мен салмағын теренірек ұғарын даусыз.

Ендеше, сырлы әлемді саяхаттаңыз. Өкінбейсіз.

Серік ҚИРАБАЕВ,
академик.

БҮРҮҮМҮН БОЛҮМ

Әдеби портреттер

• *Заман толқыны тарих теңізінің жағалауында көркем өнердің баға жетпес меруерт-маржандарын қалдырады.*

М.Әуезов

• *Жақсы жазу үшін жақсы білу керек.*

Стендаль

• *Қалам – ең жақсы ұстаз, жазылған сөз тап қазір ойлаған сөзден артық.*

Цицерон

• *Талант туады, өлмейді.*

Ғ.Мүсірепов

• *Сөз өнері – өнер атаулының ең қиыны және күрделісі.*

О.Бальзак

• *Жұмыс – өмірдегі басты нәрсе. Барлық сүйкімсіз, пәле-қырсық атаулыдан бір ғана еңбек арқылы құтылуға болады.*

Э.Хемингуэй

• *Көп оқыса, зейінді болса – білімді болмақ, ал мінезі жақсы бола ма, өлде жаман бола ма – мұны құдай біледі.*

Ә.Бөкейханов

ЖЕБЕ-ҚАЛАМ

Қазақстанның халық жазушысы, драматург, журналист,
қоғам қайраткері Шерхан Мұртаза туралы сыр ұшқындары

“Елге еңбегін сіңірген ер қымбат. Ердің елге бағасы қаны бір болуда емес, жаны бір болуда. Қуаныш-қайғысы ортақ болуда. Ердің бағасы – елге еткен еңбегінің зор, яки кішілігінде емес, ел деген жүрегінің таза болуында...”

Мағжан.

I

МЕН оның есімін каршадайымнан білетінмін... Балқаштың бауырындағы алақандай балықшы ауылының тіршілік-тынысы да жұпыны ғана. Қам-қарекеті де сүреңсіздеу. Колхоздың бас көтерер ер-азаматтары әрқайсысы жеті-сегіз адамнан үш бригада құрып балықты ала жаздай шалғайдағы Жыңғылды-қайыр аралында жатып ауласа, ал қақаған қыс айларында сүзекіні іргедегі мұз астынан тартады. Аптап ыстықта теңіз лебі қақтаған аптал жігіттердің жүздерін шыңылтыр аязда жарқ-жүрқ ойнаған ақша қар қарып, одан бетер кара күренітіп жібереді. Күні кеше ғана мектеп партасынан қайыққа отырған аққұбаша өрімталдардың өздері небәрі екі-үш аптаның ішінде тотығып шыға келеді. Балықшы кәсібінің қандай екенін осыдан-ақ аңғаруға болады. Жаз тулаған толқын жалында, қалтылдаған кара қайық үстінде ау тору, әйтпесе таң алакөбеден бетқаратпас үскірікте қалыңдығы құлаш бойы көкше мұзды сүйменмен ою онай емес. Қысы-жазы бір сарын, бір сурет. Сөйтсе-дағы, ешқайсысының өз кәсіптерінен өсте зерігіп, иә болмаса айнығанын байқамайсың-ау. Үлкені бар, кішісі бар үнемі жарқылдап жүргені. Қайдан білейік?! Зерделесек, толқында туғандар бойынан ұшырасар осынау өршіл мінез, бөлекше қасиет – олардың теңіз табиғатымен тамырластығында жатса керек.

Несіне жасырайық, мектеп қабырғасындағы біз қараптан қарап жүріп жалығатынбыз. Оқта-текте бастары зорға қосылатын ересектер бірер күн дамылдап теңізге қайта үдере көтерілгенде аядай ауыл құлак кесті тыныштық әлеміне оранып, құлатөбел тіршілігіне енеді. Зерікпегенде ше? Ауылымызда не теледидар жоқ, не кино жоқ. Өйткені, осы өңірде

бертінге дейін электр жарығының өзі де болмады. Бұл – түкпірдегі ауылдарға ортақ тән жағдай ғой. Апта, ай аралатып көрші колхоздың киномеханигі Жапарбектің келуі бүкіл ауыл үшін мәре-сәре мереке. Тайы-таяғы қалмастан ауыл шетіндегі жалғыз қамыс шатырлы үйге – клубка ағылады. Оларға бәрібір. Түсінсін түсінбесін үздік-создық келіп фильмнің жүріп жатқан кез келген тұсынан жалғастырып көре береді. Басқа не істесін. Уақыт өткізу керек қалайда.

Былайғы күндергі ермек – газет-журнал сапыру. Әйтеуір бір жақсы-сы қыр жолымен Үштөбеден жеткізілетін пошта бір аптаның газеттерін жинап-теріп колхоз кеңсесіне әкеп тастайды. Неге екенін қайдам, ол кезде газет-журналды үй-үйге таратып беру әдеті атымен жоқты. Кеңсеге бас сұққан әркім қолына ілінгенін қолтығына қыстыра кетеді. Сондықтан үлкеніміз де, кішіміз де ең алдымен “Лениншіл жасқа” (қазіргі “Жас Алаш” газеті) ұмтыламыз. Асығып-үсігіп төрт бетін шола, үлкенді-кішілі мақалалардың тақырыбына, содан соң олардың авторына үңілеміз. Ал әрегідік өзін жазған кішкентай хабарың “мен мұңдалап” алдыңнан шыға келген мезеттегі қуанышты айтып жеткізу қиын-ақ...

Осылайша бауыр басып кеткен “Лениншіл жастан” мен, әсіресе Шерхан Мұртазаев деген фамилияны жиі ұшырататынмын. Әр жазғанын бас көтермей, үтір-нүктесіне дейін қалдырмай сүзіп оқимын. Ол Қазақстан Магниткасынан, бірде Балқаштан, енді бірде астықты алқап пен Нұркеннің атамекені Қарағандыдан үстін-үстін боратып жазып жатады. Маған сол кезде оның очерктері мен мақалалары нөмір құрғатпай шығатындай көрінетін. Шын мәнісінде солай да шығар. Әйтпесе, журналист Шерхан Мұртазаев жазған дүниелер арманшыл да әсершіл, еліктегіш балауса қиялыма қанат бітірмес те еді. Өйткені бәрі-бәрі ұмытылмастай есте. Ойға түсірген сайын жылдар жанғырығы қоңыраулатып шыға келері де анық. Жүзін де, суретін де көрмеген жанның бейнесін санамда өзімше кескіндеп “әжептәуір жасқа келген үлкен кісі болар” деп топшылайтынмын. Сөйтіп жүргенде есімі жүректе жатталған журналист “Лениншіл жасқа” редактор деп қол қоя бастапты.

Алып-ұшып үйге жеттім.

– “Лениншіл жасқа” Шерхан Мұртазаев редактор болыпты, – дедім қолымдағы газетті көрсетіп.

Тенізден келген бойы екен, аңғал әкем балаша елпілдеп бар назарын маған аударған:

– Ол кім? Балам, сен оны қайдан білесің, ә?!

Жөпелдемеде аузыма сөз түссейші. Мен үшін жауапты шешем беріп жатыр.

– Қайдан білетіні не? Өзінің хат-хабар жазысып жүрген “Лениншіл жасы” емес пе. Таяуда Алматыдан тағы бір-екі хат келген ұлыңа. Редакциядағы ағалары “мақаланы ұдайы жазып тұр” депті. Сол газетке жана редактор тағайындалған ғой. Мұртазаев деген фамилия соңғы уақытта газеттен түспейтін. Жазғандары күшті. Повестері мен әңгімелері де жарияланып жүр. Өзі де мықты болар...

Алпысыншы жылдардың басында алтыншы-жетінші класта оқып жүргенде-ақ газет-журналдарға хабар-ошар, кішігірім мақалалар жа-

зып тұруды үйретіп, ең алғаш бағыт-бағдар берген шешемнің мына пікірінен газеттердің әр санын қалағалап оқитынын аңғарғандаймын.

– Мұртазаевты сіз де біледі екенсіз ғой, – деймін сәбилік пәк көңілмен.

– Өй, құлыным, есінде жүрсін. Жазушы мен журналисті бүкіл халық білетін болады.

– Шіркін, мен де журналист болсам...

Осы сәт әңгімені әкем қузаған одан әрі.

– Е...е... солай дендер... Газетті үзбей оқып жүрген екеуін білесіндер де. Балам ендігі жерде әлгі макалаларыңды тура осы өзін танытын редактордың атына жібергейсін. “Жаксыдан – шарапат” деген. Кім біледі, алдағы жылы оқуға барғанда... көмегі тиер...

– Сіз де қызық екенсіз, – деймін әкемнің сөзін еріксіз бөліп. – Менің шимай-шатпағымды қайдан оқып отырсын. Мен секілді жазып тұратындар жеткілікті шығар.

Бірақ... іле-шала тағы да жігерімді жаныған шешемнің сөзі арманымды бұрынғыдан бетер аскактатып жібергендей.

– Олай демегін, балам. Әкен жөнін айтып отыр. Үлкен журналист-жазушы ағаларыңмен астанаға барғанда жүздесесін әлі. Өзіңнің алғашқы макалаларың да жарық көріп жүр. Тек ауылдың, мектебіңнің жаналықтарын үзбей жазып тұру керек. Кабілетті шындамаса болмайды. Әлгі өзін айта беретін редакторың да бірден журналист бола қалды дейсін бе?!

Иә, бүгінде аты-жөні ұлан-байтақ Қазақстанға ғана емес, жер-жаһандағы қандастарымызға мәшһүр қазақтың үлкен қаламгері Шер-Хан Мұртаза есіміне кішкентайымнан қанықпын дейтін сырдың алғашқы ұшқыны осы еді...

2

Ұшқыр уақыттың канатына ілесіп тағатсыздана күткен мезгіл де жетті. Барша абитуриенттерге тән аялырт сезім астанаға жетелеген. Алматы тұрмақ, аудан орталығы Үштөбені екі-үш мәрте көрген маған Арман-қала, Ай-қала, Гүл-қаланың әр бұрышы, әр ғимараты тамаша! Бейне көкемнің үйі күтіп тұрғандай келген бетте “Коммунистік 63-ті” іздедім. (Қазіргі Абылайхан даңғылы бойындағы бұрынғы Денсаулық сақтау министрлігінің ғимаратында ол кезде бүкіл газет-журнал редакциялары, оның ішінде “Лениншіл жас” та орналасқан болатын).

ЦУМ-ның төңірегіндегі бұл үйді киналмай тез-ақ тауып алсам да, ішке енуге жүрегім дауаламаған. “Кімге барамын?.. Не деймін?.. Мені кім күтіп отырдейсін?..” Бірақ.. кіріп-шығып жатқан адамдардың жарқылдаған жайдары жүздері ерекше батылдық бергендей. Жедел баспалдақпен жоғары өрледім. Үшінші қабаттағы “Лениншіл жастың” табалдырығын аттаған мезетте жүрегім кеудеме симай қайтадан тулап кеткені. Өйткені, аядай төрт бұрышты дәліздің бүкіл қабырғасы жағалай есік екен. Оның үстіне бәрі де айқара ашық. Іркес-тіркес қойылған үстелдер... Өңкей қағазға шүкшиғандар... Күрсауға түскендей күй кешкен менің ілкі сәттік жағдайымды сезген ұзын бойлы жігіт жылы ұшырай жөн сұрай бастады.

Пәк жүректе ұялап қалған, осынау елеусіз ғана сәтті үкілеп жаңғыртудың еш артықшылығы жоқ шығар деймін.

3

Рахаты мен қызығынан гөрі қиыншылық пен бейнетті көп көретін журналистер еңбегін кейбіреулер жан дүниесімен сезіне білмейді-ау. “Барды...көрді... жазды... бітті...” Газетті қолына ұстағандардың дені де осындай пікірде. Несіне жасырамыз, әрегідік болса да мұндай ұшқары ой түйетіндермен бетпе-бет кездесіп те жүрміз.

Шын мәнісінде әр сөзді, әр деректі, әр цифрды елеп-екшеп сөйлету оңай емес. Шалажансар, дүмбілез құрғақ журналист кез келген сөзге жан берер донор да. Сүзіп алар дәнегі мен мәйегі жоқ материал – әсерсіз дүние. Сондықтан оны ешкім қажет етпейді. Ең бастысы, журналист өзінің негізгі кейіпкерінің тағдырына, оның сүйініші мен күйінішіне бейкам қарай алмайды. Редакциядан жәрдем күтіп қол ұшын созған, немесе істің ақ пен қарасын анықтап айырып беруді өтінген шағым иелерінің ойынан табылу – қара қылды қарғанда ғана. Демек, журналист иығына түсер жауапкершілік жүгі зілбатпан. Әрине, әділеттің жолы – ауыр сын. Қуатты қалам қашанда қалтылдап алып шығады.

Газеттің бұдан басқа да игерер, өз оқырмандарына ұсынар келелі тақырыптары сан салалы, әрі тарам-тарам. Кесек проблемаларды қозғап, туған елінің ұлттық мүддесі саналар толып жатқан өзекті де, зәру мәселелер хакында дер кезінде қоғамдық пікір туғызу – журналист қауымының бірден бір парызы, абзал борышы. Ал, осынау идеяның қай-қайсысын болсын газет бетінде жарқыратып көрсетіп беру терең білімділікті, талмай ізденісті, үлкен шеберлікті талап ететіні мәлім. Сырттай романтикалық әсері басым көрінер журналистік кәсіптің қыры мен сырының сан қатпарлы екендігіне “Лениншіл жасқа” қызметке орналасқанда анық көзім жетті.

1969 жылдың көгілдір көктемінде қолыма институт дипломы әлі тие қоймаған соңғы курс студенті – маған “Лениншіл жастың” мандатын ұстатқан Шер-ағанның айтқан сөздері әлі жадымда.

– Ең алдымен, жазу керек. Халықтың, оқырманның, жастардың көкейінде жүрген проблемаларды жазған дұрыс. Содан соң ескертерім, редакция ішіндегі әрқилы әңгіме жөн-жосықсыз сыртқа шықпауы тиіс. Өсек-аяңнан, пыш-пыштан аулақ жүргейсің. Ал газеттің ең маңызды, ең жауапты штабы – секретариат. Макет те – өнер. Сендерге бұл жағынан оқытқан да, көрсеткен де жоқ қой. Қысылма, әлі-ақ үйреніп кетерсің. Тек ынта болсын.

Шындығында секретариат жұмысы мен үшін сырлы жұмбақ. Не шрифтен, не квадраттан, не макеттен еш хабарым жоқ. Суреттердің көлемін өлшейтін, материалдардың жолын есептейтін арнаулы сызғыштарды бұған дейін қолыма ұстаған емеспін. Әйтеуір білетінім, жазған материалдарымды бөлімдерге әкеліп тапсыру. Журфактың студенттері секілді өндірістік тәжірибе кезінде газет жұмысына көз қанықтырып көрсем бір басқа. Сөйтсе де, жауапты хатшымыз марқұм Сәбит Жиренов, жауапты хатшының орынбасары Серік Әбдірәйімов,

секретариат қызметкерлері Эрнест Төреханов, Әскер Исақовтардың үйреткен бағыт-бағдары арқасында секретариаттың ұнғыл-шұңғылын тез-ақ меңгеріп алдым. Тіпті кейде кезекті нөмірдің макетін үйге алып кетіп, түн ортасына дейін асықпай түрлі-түсті қарындашпен әдемілеп сызып әкелетінмін. Мұндайды Шер-ағаң жақсы көретін. Жігіттерді көзінше сирек мактайтын сол сәтті шыққан нөмірлердің макеттерін көрсетіп хош көңіл білдіреді. Өзің пір санайтын адамның жылы лебізі, әрине, қанаттандырып-ақ жіберетін.

Редактордың алдындағы алақандай бөлмеде сығылысып отыратын біз бастығымыздың қуанған сәттерін де байқап қалатынбыз. Бөлімдерден түскен жақсы материалдарға, өзі ұнатқан мақалаларға ерекше бұрыштама жазып, айшықты да, көркем безендірілуіне көңіл аудартатын. Шер-ағанның Оралхан Бөкеевтің “Ұйқым келмейді” очеркін, Ақселеу Сейдімбековтің “Ат шаппайды, бап шабады” деген проблемалық мақаласын, “Пәтер көрген жерің бар ма?” атты диспуттың материалдарын баспаханаға теруге жібермес бұрын-ақ тамсана мақтағаны күні кешегідей есімде.

Елен еткізген тамаша мақалалар мен очерктердің авторларына нөмір шыққан күні-ақ айлық, тоқсандық қорытындыны күтпестен ақшалай сыйлық бергізіп, бұйрықтың көшірмесін есікке ілгізіп қоятын. Бұл да тек Шер-ағанның өзіне тән қасиет. Өйткені ширек ғасырға жуық мерзім ішінде талай редакторлармен бірге қызмет істегенде өз басым журналист еңбегін Шер-ағанша бағалаудың үлгісін көрген емеспін.

4

Танымал қаламгердің шығармашылық әлеміне жан-жақты терең бойлап, түбегейлі талдау жасауды сыншы ағайындарға қалдыра отырып, араға тура жиырма жыл салып 1989 жылдың қарашасында қазақ баспасөзінің қара шаңырағы “Социалистік Қазақстанда” (бүгінгі “Егемен Қазақстан”) қайта қауышқан Шер-ағаң жайында жадымда ұялаған сыр ұшқындарын жанғыртқанды жөн санадым.

Өйтпесе, Шерхан Мұртазанын романдары мен повестері, әңгімелері мен драмалары, аудармалары мен очерктері, серкесөздері мен сапар жазбалары, көкейкесті сұхбаттары мен проблемалық ой-толғаныстары жеке-жеке өзіндік әңгіме арқауы болары сөзсіз. Кез келген ғылыми дәрежеде атағын алуға татитын шоң қаламгердің кең тынысты кемел шығармаларының ғалымдар мен әдебиетшілердің назарынан тыс қалуы ойлантарлық-ақ. Әлде ежелден қанымызға сіңген әдетіміз “көрсем де болдым көрмегеннін” кері ме?

Орайлы тұста жазушының қаламынан шыққан туындылардың кейбірін ғана атап өтейікші. “Мылтықсыз майдан”, “Бұлтсыз найзағай”, “Қара маржан”, “41-ші жылғы келіншек”, “Интернат наны”, “Тілсіз қонырау”, “Шағалалар қайда ұйықтайды?”, “Жүрекке әжім түспейді”, “Ақсай мен Көксай”, “Қызыл жебе”, “Жұлдыз көпір”, “Сталинге хат”, “Бесеудің хаты...” Жүрек қылын тербер, тұнғыық ойға шомдырар зергер қаламгердің әр шығармасының атының өзі-ақ елен

еткізеді. Қазақ әдебиетінің алтын қорына қосылған Шерағанның көркем кесек туындыларының қатарына біз тақырыптарын тізбелеуді ретсіз көрген публицистикалық көсемсөздері бірнеше томды құраса керек. Халқы үшін қалғымаған қалам небір жаһұттарды қашауда. Соның айғағы халқымыздың ұлы перзенттерінің бірі Тұрар Рысқұлов халқындағы эпопеяның соңғы бесінші кітабы “Тамұқ” пен бүгінгі күннің ең өзекті мәселесін қозғаған “Жалғызүйлік зілзала” (“Жетімбұрыш”) драмалық трагедиясы. Сиясы кеуіп үлгермеген бұл дүниелер күні ертен-ак өз оқырмандары мен көрермендерінің жүректеріне қонақтары сөзсіз. Өйткені, Шерхан Мұртазаның жебе-қаламы қашанда шынайы да, асыл туындылар сомдаған ғой...

Алуан қырлы кенен суреткердің ғажайып шығармашылық қасиеттері жайында сүйсіне де, құлшына қалам тербеуге болар еді. Бірақ, мерейтой иесінің данғаза мақтау мен марапаттауды әсте жаны сүймейтінін білетіні біз батыл, әрі жампоз жазушының әзілкеш, әрі акеділ ағаның үлкен тұлғасын сомдар үзік-үзік штрихтардың кейбіріне ғана оқырмандар назарын аудартқым келді.

Ұзақ жылдар бойы “Лениншіл жас”, “Қазақ әдебиеті”, “Жалын”, “Жұлдыз” секілді газет-журналдарда бас редактор болып тер төккен Шерхан Мұртаза республика баспасөзінің қара шанырағы “Социалистік Қазақстан” газетіне бас редактор қызметіне кіріскенде былай деген еді:

– Мен аса жауапты да, мәртебелі журналистер еңбегін көтергені алтын, жегені тікен дала алыбы – түйемен салыстырар едім...

Шер-ағаң бас редактор болып келгенде “СҚ”-ның 70 жылдығына арналған он алты беттік арнаулы нөмір фототерім цехында қатталып жатқан-ды. Ежелгі әдет бойынша Орталық партия комитетінің өкілдері жұмыс соңына тамаң редакторды ертіп баспаханадағы дайын нөмірдің егжей-тегжейімен танысты. Үлкен үйден келгендер әр бетке жіті үніліп жүрген кезде бас редактордың көзі колонцифрлардың жанындағы “декабрь” деген сөздерге түсті. Сәл ойланған ол:

– Желтоқсан деп қазақша тергізіңдер, – делі. – Естеріңізде болсын, ертеңнен бастап мақалаларда кездесетін барлық айлардың орысша атауларын да түгел қазақша жаза бастауымыз керек. Ешқандай жалтақтайтыны жоқ.

Сонымен “СҚ”-ның өзі айлардың атын қазақша жаза бастады деп республикадағы барлық газет-журнал бұған дейін батылы жетпеген пердені сыпырып тастады.

Іле-шала Шер-ағаңның талабымен СССР, КПСС, ТАСС, т.б. секілді ешкімнің жүрегі дауаламас ресми атаулар да газет бетінде қазақша аударылып жазылды. Әрине, бұл батыл қадамға тосырмай қарағандар болды. Тіпті, жоғарыдан бұйрық бергісі келгендер де байқалды. Сөйтсе де “СҚ”-ның сірескен сені осылайша сөгіле бастаған еді.

Алғашқы күннен қашан да таптаурын айдарлар мен тақырыптарды тірілтуден бастаған Шер-ағаң газетті биік талап тұрғысынан түлетуге

ұмтылды. Ең алдымен мақалалардың тіліне мән беріп азулы да бұлталақсыз, өткір де әділ сын мақалаларға жасыл көшені айқара ашты. Бұл орайда негізгі нысананы аудандық, қалалық, керек десеніз облыстық партия комитеттерінің тікелей өзіне бағыттау керек екенін айрықша қадағалады. Мұның да сыры бар. Бұған дейін “шыбық тимес шыңк етер” төрешілдерді – партократтарды сынауға кез келгеннің батылы бара бермейтін. Оқта-текте қауқарсыз, сипама сын-сымақтардың жарық көретінін жасыра алмаймыз. Бірақ, ондай дүниенің “Тисе – терекке, тимесе – бұтаққа” екені белгілі ғой. Жүрегінің түгі бар Шер-аған сондықтан да журналистерден өткір тақырыптарға түрен салуды талап етіп отырды. Соның нәтижесінде “СК”-ның бетінде Талдықорған, Шымкент, Алматы, Павлодар т.б. облыстық партия комитеттері өткір сын тезіне алынды. Бетін бар, жүзін бар деместен бірінші хатшылардың аты-жөндері аталып, олардың жұмыс стилі тілші қаламының ұшына ілінді. Осы орайда бір ғана нақты дерек ретінде Алматы облыстық партия комитетінің кадрлармен жұмыс істеудегі жіберген өрескел қателіктері мен кемшіліктерін айдай әлемге паш еткен “Кіші 37 емес пе?..” атты сын мақаланы айтсақ та жеткілікті.

Әрине, қай газеттің болсын өзіндік бет-бейнесі, дара келбеті онда істейтін журналистердің қалам қарымына қатысты. Ойды, идеяны айта алушылық бір бөлек те, оны жүзеге асыра білу мәселенің екінші жағы. Сондықтан бәріне мұрындық болар, шығармашылық ұжымға айрықша күш-қуат беріп отыратын “генератор” дейміз бе, әйтеуір тізгінбасы қажет-ақ. “Газеттің сипаты мен салмағы, мазмұны мен мәні тікелей басшысына байланысты дейтін ойдың тұпастары міне, осыдан туындаса керек. Мықты басшы бар жерде – мықты ұжым бар. Бұл ретте шығармашылық қызметіне, басқару стиліне, журналистік әлеміне әбден қанық Шераған есімін қалай айтсақ та лайықты. Ол біртуар редактор! Оған “Лениншіл жастың”, “Қазақ әдебиеті” мен “Жұлдыздың” дәуірлеу кезеңдері айқын айғақ.

Тағы да штрихтар. 1991 жылғы 15 мамыр. Сәрсенбі. Газеттің соңғы бетіндегі Бас редактордың фамилиясынан бастап, редакция алқасы мүшелерінің аты-жөндері түгел тұңғыш рет “ов”, “ев” жұрнақтарын алып тастап шықты. Осы нөмірді бекіту үстінде төртінші беттің макетінің оң жақ бұрышына Шер-аған кара сиямен бадырайтып аты-жөнін жаза бастады.

– Мырзалар, сәрсенбінің сәтінен бастап, мен Шерхан Мұртазамын, – деді төнірегіне назар аударып. – “Ов”, “ев” қамытынан құтылатын кез жетті.

Осы идеяны көптен қолдап, әрі ұдайы қузап жүрген өзгелеріміз де макеттің шетіне жарыса қол қойдық. Айтпақшы біз үшін үлкен оқиға саналған сол күннің куәсіндей төртінші беттің макеті менде сақтаулы.

Көп редакторларға қарағанда Шер-ағанның журналистік шеберлігін даралар ерекшеліктерінің бірі – оның газеттің полиграфиялық безендірілуі мен техникалық орындалуын жетік білетіндігі. Несіне жасырайық, бүкіл ғұмырын газетте өткізген кейбір журналистер зейнет демалысына шриффт пен квадратты ажырата алмай-ақ кетті ғой. Редакторымыздың ұсынысымен “СК”-ның әбден сірескен фирмасы бүгінгі талапқа орай қайтадан жазылды. Сөйтіп, өткен жылдың бета-

шар нөмірі жана фирмамен, “Егемен болмай – ел болмас!” деген жана айдармен жарық көрді.

Ал, сол жылдың 18-маусымынан газет өз оқырмандарына қазіргі жаңа атымен жол тартты. Газеттің шекесіне “Азаттық. Тендік. Туыстық!” ұраны қойылды. Тағы бір құпияны, ақиқаттың бетін ашайық. Орталық комитетпен айкасып жүріп орын тепкен бұл ұранның авторы да – өзіміздің Шер-аған.

6

Зұлматтың зарлы жөргегінде інгәлаған ұрпақтың пешенесіне тағдырдың жазып қойған тауқыметі көп екен. Бесіктен белі шықпастан қабырғасы майысып кара жұмысқа жегілген балдырғандар ерте есейді. Бала болып мейірі қанып ойнап, иә күле алмаған өрімталдардың жастық, жігіттік шақтары да желкілдеп өте шықпағаны мәлім. Бәлкім, кім біледі, сырт көзге асқар аға қабағының ұдайы катулы да, айбарлы көрінуі осыдан болар. Мүмкін. Өйткені, табиғаттың күдіретінен күшті ештеңе жоқ қой. Қаршадайынан қалтылдатпай қайрап, жастайынан жалтақтатпай жанып, солқылдатпай шарт сынар еменнің иір бұтағындай етіп өсірген табиғат тезі – өмірдің өзі. Ұлы нәубеттің, қызыл қырғынның, жазысыз қуғын-сүргіннің, төрт жылға созылған жойқын соғыстың зобаланын көзімен көріп, қасіретін басынан кешірген қайсар ұрпақтың өкіліне жататын Шер-ағанның өзегін жарып шыққан, өмірдің өзінен ойып алынған шынайы да, тамаша туындылары бұл күнде сонау бір жылдары шешек атып келе жатқан күйде солып қалған балалық шағының, жастығының бейнесіндей гүл-гүл жайнап тұрғандай. Шынтуайтына келгенде Шер-ағанның халқым деп соккан жүрегі, шырылдаған үні нәп-нәзік. Оны мен дәлелдеп жатпаймын. Тек толқындай тулағн жан тебіренісін, кеудесін дүбірлеткен жүрек-лүпілін тындай біл. Естіп кою аз, бүкіл пейілінмен сезінгейсін. Сонда барып жұмбақ жанның құпия өлемін құлшына, құмарлана шарлайсын-ау. Оған мысал, дәлел керек пе? Еш қиналмай айта аламын. Арыға бармай-ақ ең алдымен, бүгінгі “Егемен Қазақстанның” әр бетіне үніл, парламент залындағы Шерхан Мұртазаның шиыршық атқан сөздерін есіне түсір.

Бас газеттің ең үлкен көтерер жүгі ретінде ұдайы көңіл аудартқан тақырыптардың дені Шер-ағанның идеялары. Әсіресе алыста жүрген ағайындардың бүгінгі халі, өткен зобаланды ізі үнемі назардан тыс қалған жоқ. Тіл тағдыры, жер проблемасы, көші-қон мәселелері газет бетінде көтеріліп қана қоймай, осынау келелі де, толғақты тақырыптар төңірегіндегі жаңайқайын ол халық депутаты ретінде парламент мінбесінен ұдайы білдіріп отырғаны қалың оқырманға мәлім. Сондай-ақ бұл мәселелерді Шерхан Мұртаза республика Президентімен жүргізіп келе жатқан сұхбаттарында өзек етіп өріп, “Бір ауыз сөздің” арқауына айналдырды.

“Егеменді Қазақстанға” келген күннен бастап біздің Шер-аған үлкен жол үстінде, үнемі іссапарларда жүруді жақсы әдетке айналдырды. Уақыт тынысын тамыршыдай дөп басатын газет оқырмандарының бел ортасында болу – бас редактордың темірқазық мақсаты саналды.

Соңғы бірер жылдың бедерінде ол Талдықорған, Жамбыл, Оңтүстік Қазақстан, Атырау, Қарағанды, Торғай, Көкшетау т.б. облыстарда, кейбірінде екі-үш мәртеден іссапарда болып, мұхит асып Америкаға, түбі бір туысымыз Түркияға, жылдар бойы қақпасын құлыптап ашпай қойған іргедегі Пәкстан мен Иранға. Ұлы мемлекет Үндістанға барып қайтты. Редактор Шераған жер көріп, ел танып, сапар сазын тамашалап қана қоймай, бүкіл әлемге қазақтың мандайалды газеті – “Егеменді Қазақстанның” мерейін паш етті. Әлемді шарлаған ұшқыр қалам өз оқырмандарына небір ғажайып сырға толы сапарнама очерктерін ұсынды. Бұл жерде тағы бір айрықша айтатыны – Шерағанның әр сапардан жалғыз болса да, жаңа бір сөз тауып оралатындығы. Бұл күнде сөздік қорымызға еніп отырған ұшак, Пәкстан, Тегран, әуежай, т.б.сөздерді ең алғаш қолданған Шер-аған.

Сырт көзге өте қатулы көрінетін редакторымыздың өзінің өкшесін басқан інілеріне, сонынан ерген шәкірттеріне мейірім шуағын төгіп жүретінін айтқанның артықтығы болмас. Оның мінезін терең білмейтін бейтаныстар “Арыстанның аузында қалай өмір сүріп жүрсіндер?” дегенде, мен мынадай екі кішкентай суретті ұсынғым келді.

Шер-ағанмен осыдан ширек ғасыр бұрын бетпе-бет жүздескен сәттегі тұңғыш әсер әлі күнге дейін езуге құлкі үйіреді. Аңғал көңілдің тазалығын қас-қабақтан жазбай ұғар Үлкен ағаның сол мезеттегі еш ашусыз сабырлы кейпі қаз-қалпында есте. “Ленжаска” қызметке орналасқан алғашқы күндер болатын. Кез келген жас талап оп-оңай тұяқ іліндіре алмайтын қиялдағы, армандағы “Ленжаска” ҚазМУ-дің соңғы курсында жүрген Ақкөл Отарбаев екеуіміз бір күнде қабылдандық. (Бұл күнде есімі белгілі қаламгерлер санатында аталар Ақкөл республикалық “Қайнар” баспасында жетекші редактор. Өмірдің ғажабын-ай, енді міне ол кітабыма редакторлық жасады). Біздің қуанышымызда шек жоқ. Арқамыздан қағып, сәт сапар тілеген жігіттерге мезіреті жасағанды жөн көрдік. Жұмыстың сонына таман екеуіміз редакция ғимаратының бұрышындағы гострономнан бірер бөтелке мен тіске басарымызды (студенттердің жұқа қалтасы баршаға белгілі ғой) алып, жоғары көтеріліп келе жатқанда Шер-аған қарсы жолықты. Қолтығында пәпкісі, манғаз түсіп келеді екен... Ойымызда ештеңе жоқ екеуіміз: “Аға, қайда кетіп барасыз. Біз жұмысқа тұрғанымызды жуайық деп едік” – деп жарыса тіл қаттық. Ақырын ғана мырс еткен Шер-аған “Ой, батырлар, рахмет! Уақытым жоқ. Басқа жігіттер бар ғой. Бірақ, байқандар!...” Біз де ырза-хош көңілмен жоғары өрледік. Қазір сол кезді ойлап отырсам, екіұдай күй кешемін-ау. Редакторымызға, бастығымызға үлкен есіктен аттамай жатып “бірге ішейік” дегеніміз үшін ұялып, қысыламын. Осынау балалық әбестігімізді аңғалдық санаған Ағаның кабак шытпауы үкілі үмітіміздің балғын қанатын қайырмағанын енді ғана түсінгендейміз. Әйтпесе... Оқта-текте Ақкөл екеуіміз бұл көрністі есімізге түсіріп күліп аламыз.

Ал екінші сурет бертінде “СК”-да болған еді. Бірде Шер-аған редакция қызметкерлері отыратын үш қабаттағы бөлмелерді шетінен есіктерін ашып, аралап жүреді. Кезек әдебиет бөлімінің менгерушісі

Аян Нысаналының кабинетіне келгенде есіктің тұтқасы болмай шығады. Сипалап тұрып есікті ашса, іште оқырмандардан тау болып түскен хаттарды шұқшиып оқып отырған Аян ұшып түрегеледі.

– Оу, Аяке, мына есігіне қандай жау шапқан. Аузы-мұрны жоқ, зорға аштық емес пе, – дейді Шер-аған.

– Кеше Карашаш жұлып алған.

– Не дейсің? Еліктің асығындай ғана бөліміндегі жалғыз қыз Карашаш есігіннің тұтқасын түбімен қопарып жұлып алса, анау түйедей-түйедей жігіттерің бір күні есігінмен қоса өзінді көтеріп әкетпесін, – дейді Шер-аған басын шайқап.

Мұндай жанға жылы шуақ үйірет суреттерді Шер-ағанның өмірінен көптеп келтіруге болады. Қаламнан қолы босаған кезде, дастарқан басындағы отырыстарда қоныр даусымен ән салар сүйікті жазушысының тамаша қасиеттерін оқырмандары біле де бермеуі мүмкін.

Көптеген қауырсын қаламның қиялы мен арманына айналған “Мұртаза мектебінің” түлегі болғанымды әрдайым мақтаныш санаймын...

7

Ардақты перзентінің мерейтойын жерлестері дүрілдетіп өткізді. Қасиетті Жуалы жерінде, Мыңбұлақ бойында, Бауқеннің – Бауыржан Момышұлының атамекенінде, яғни Шер-ағанның кіндік кескен топырағында бірнеше күнге созылған той салтанатында үлкен қаламгердің алуан қырлы қасиеттері жарқырап көрінді. Оның есімі айтыстың арқауына айналып, жыр болып төгілді, ән болып шырқалды. Көкпар додасына, аламан бәйгеге түскен сәйгүліктер дала төсін дүбірге бөледі. Сірә, туған ұлын көзі тірісінде көкке көтеріп құрметтеген мұндай ел тойы болмаған шығар-ау.

Қазақстанның барлық газет-журналдары Шерхан Мұртазаның азаматтық һәм қазақи қасиеттерін, қаламгерлік һәм қайраткерлік өзіндік қырлары хақында таласа, жарыса жазып жатыр. Жүректер лүпілі Шер-аға, Ер-аға, Ел-аға деп соғады. Ал оның аялы алақанының табын сезіп өскен өкшелес інілері мен жас толқындардың өзі бұл күнде бөлек-бөлек буынға ұласып отыр емес пе. Олардың аузындағы сөз: “Шерхан-ның шекпенінен шығып едік...” Осындай құрмет пен ілтипатқа оранған Алатаудай ағаның тойы үстінде көкейімде француз қаламгері В.Гюгоның айтқан ғажайып лебізі еріксіз орала берген. “Ұлы адамдар өз ескерткішінің тұғырын өзі орнатады, ал мүсінін болашақ соғады”. Ілкі сөт осынау сөздердің аясына тереңірек үніліп көрейікші...

Иә, халқы үшін қалғымаған ЖЕБЕ-ҚАЛАМ алты асқардан асып, келесі мұзарттарға самғап барады...

Лайым қанаты талмасын деп тілейік.

PS: Егер осы эссе-очерткің әр бөлімдері басталатын шмуц-әріптерді теріп оқыса, кейіпкеріміздің “МҰРТАЗА” фамилиясы шығады.

ШЕРАҒАН ШЫНЫ

ГЕНЕРАТОР

ДӘЛ айтсақ, 1989 жылғы оныншы қараша. Сықиған, сүренсіз, сұрғылт “СК”-ның сірескен сұр көбесі сетінеп, сөгілген күн. ЦК-ның идеология жөніндегі секретары Өзбекәлі Жәнібеков кешқұрым “Социалистік Қазақстанның” ұжымына Қазақстан Орталық Комитетінің Саяси Бюросы бекіткен жана редакторды, Шерағанды – Шерхан Мұртазаны таныстырды. Колбиннің кадры Көрік көкем кеткен көңілді де, көңілсіз күн. Бұдан біреу ай бұрын құлдыраған “СК”-ға беделді басшы әкелу жөнінде “барлау” партия жиналысы өтіп, коммунистер арасындағы пікірлер ортақ арнаға тоғысбай, екіұдай болғаны бар. Сондықтан да аптаның соңындағы жұма күнгі апақ-сапақтағы өзгерісті үлкен коллективтің мүшелері әркілы қабылдағаны анық.

– Кәдірлі Өзаға, Сіз мен туралы айтып жатырсыз. “Жалын” мен “Жұлдыз” журналдарын көтердіңіз деп, қазір “Қазақ әдебиеті” газетінің мерейін өсірдіңіз деп. Енді маған чиновниктердің жаршысына айналған “СК”-ны өзгерт дейсіз. Мұндайда не айту керек. Сеніміңізге рахмет, Өзаға! – Сәл үнсіз күйге түскен Шераған іле-шала төңірегіне назар аударып, ордалы ойын одан әрі өрбітті. – Газетті көтер дедіңіз әлгінде. Алайда, мен журналист екпеймін. Колдан журналист жасай алмаймын. Ондай құдіретім жоқ. Бірақ, қаздай тізіліп отырған мына ағайындарды игілікті мақсатқа жұмылдырып, көп көңілінде жүрген ең толғақты тақырыптарды жазып, ең көкейкесті мәселелерді қозғай аламыз деп ойлаймын. Абырой әпермейтін көкжасық, дүмбілез, азусыз материалдардың жолын кесу қажет. Жақсы идея үшін бірігіп, ынтымақты, жалтақсыз жұмыс істесек бәріне де қол жеткізуге болатын сияқты. Өйткені, үнді халқының тамаша бір мақалы бар: “Шырпы – піл көтереді”. Ғажап! Естіген әркім-ақ ойланып қалады. Әрине, жалғыз тал сірінке не көтеруші еді?! Ал, бір қорап шырпының басын біріктіріп пілдің табанына қойсаң, расында алып зілді көтеріп кетеді екен. Көремісіздер, міне, бірліктің күші мен құдіретін! Бізге де осылайша тастүйін еңбек етіп, жанаша жазуымыз керек.

Шындығында да, Шераған қол қойған газеттің алғашқы

нөмірінен бастап, таудан лекіген салқын самалдай соны леп – жаңалық лебі бірден білінді. Ең алдымен, материалдардың, үлкен-кішісіне қарамай тақырыптары тірілді. Рубрика-айдарлар құлдырандаған тентек лақтай ойнақтап шыға келді бірінен соң бірі. Сарыарқадай көсіліп жатқан су мақалалар макеттеу үстінде сығылып, аяусыз қайшыланды. Есесіне сылдыр сөздің сөлі ғана қалып, жұмырланған дүниені талғампаз жұрт жұтынып оқи бастады.

Мұның бәрі әуелгі күндердегі әрекет ұшқындары ғана еді. Келе-келе редактордың қатан талабымен бұған дейін Орталық Комитеттің органы жазбаған, тісі батпаған, тіпті шекесінен шертіп көрмеген райкомның, обкомның бірінші хатшыларының өздерін аты-жөндерін атап тұрып сынаған өткір материалдар тұрақты жарияланып, қалың оқырманды таңқалдырған. Оның да жөні бар. Ұзаса, “өгіз өлмес, арба сынбас” сипама сыннан аспайтын, халықтық бақылау комитеттерінің дерегі негізінде жазылатын фельетонсымақтарды талғажу еткен оқырмандардың аныруы ретті болатын.

Жүрекжұтқан Шерағаң СССР, КПСС, ТАСС, Москва сөздерінен бастап, партиялық терминдерді ешкіммен ақылдаспай-ақ таңертең макет бекіту, кешкісін бет қарау үстінде қазақшалап жаздыруды қадағалады. Ал, тура бір айдан соң газеттің 70 жылдығына арнап алдын-ала әзірленіп жатқан мерекелік нөмірдің колоншифрларындағы “декабрь” сөзін “желтоқсанға” өзгертіп, ЦК-ның өкілінің көзінше: “бұдан былай қазақша ай аттарын өз атауларымен жазамыз” деді нығарлап.

Қай кезде де сірескен сөздің оп-онай сөгілмейтіні мәлім. Түрен түспеген тұсқа тыннан борзата тартқандай Шерхан Мұртаза журналистердің қаламын қайрап, жігерін жанып, көп көңілінде жүрген өзекті тақырыптарды дұрыс тауып, қанын сорғалатып жазуды талап етті. Бейнелеп жеткізсек, нағыз генератор болды. Өзі де тынбай қалам тербеді. Темірқазық қағидасы: “Жаза алмасандар – сендерге серт, жариялай алмасам – маған серт. Тек әділдікті, ащы шындықты күлбілтелемей жазсандар жетіп жатыр”. Жақсы идеяны құлшыныспен қолдаған “СҚ” журналистерінің екінші тынысы ашылғаны аян. Тіл мен тарих, дін мен діл, шұбарланған жер-су атаулары мен кісі есімдері, әдет-ғұрып пен салт-дәстүр, алыстағы ағайындар мен өз ішіміздегі “жетімбұрышты” сағалаушылар тағдыры... бәрі-бәрі. Айтуға оңай, бірақ кезінде иненің ұшында отырып жүзеге асырылған құпиясы қатқабат, түңғығы шынырау, шетін де нәзік тақырыптар еді. Экономикалық дербестік пен саяси сахнадағы “ойындар” хақында да талайлардың жүрегін ұшырып, талайлардың айызын қандырған өзекті мәселелер әр қырынан, республиканың әр қиырынан жазылды. Ықылым заманнан бергі ғадет – біреуге ұнаса, біреуге ұнамайды. Ор мен жардың жағасында, өрт пен оттың ортасында газет редакторы тұрды. Осындай қиын-қыстаудан еңкейтпей, есенгіретпей, сүріндірмей алып шығар әділдіктің ақ жолы қашан да даңғыл...

Бүгінде Шерағаңның есімі ерліктің, батылдықтың синониміндей айтылады. Ал, батылдықтың айнасы – ақиқат. Шындық үшін шырылдаған Шерхан аға Орталық Комитеттің ешқандай қаулы-қарарынсыз

жетпіс жыл бойы жазылып келген “Редактор” сөзінің алдына “Бас” деген сөзді жебе қаламының ұшымен тура бет қатталып жатқанда қосып жазып жіберді. “Бас редактор” тек мәскеуліктердің мандайына мөрленбегенін сонда барып жан-дүниемізбен сезіндік. Бір қызығы, Аға газеттің өзі осылай жазыпты деп Қазақстанның үлкенді-кішілі бүкіл басылымдары жапа-тармағай Мұртазаның жаналығын қолтап, жедел жаңа үлгіге көшіп кетті. Өншейінде жеті қат жер астындағыны сезетін әккі цензура дәрменсіз күй кешіп, пұшайман болды да қалды...

Қайсыбірін айтарсың, кешегіге бүгінгінің биігінен көз тіксек Шерхан шындары әр тұстан “менмұндалайтыны” даусыз. Жыл бойына ат үстінен түспей жүріп “СК”-ның беделі мен құрметін, айбыны мен ажарын асқаттатты. Кешікпей жұрт жүрегінен орын алған Бас газет шын мәнісіндегі абырой мен данққа бөленді. Оған айфак ретінде екі-ақ деректі айтсам да жеткілікті, біріншісі – бұрын-соңды болмаған газет тиражының екі жүз мыңға жетуі. Екіншісі, “Социалистік Қазақстан” атауының азат Алаштың сүйікті “Егемен Қазақстанына” айналуы.

Осы жерде аттап кетуге болмайтын бір жайды жанғыртайын. Журналист ағайындар “фирма” деп атайтын газеттің есімін, яғни газет фирмасын Шерағанның тапсырмасымен төрт-бес суретшіге жаңа талап үрдісінде, қайтадан өзгертіп жазуға заказ берілді. Аз уақыттың ішінде газет атының жиырмаға жуық варианты әзірленіп, оның арасынан марқұм, суретші Александр Шестаков қолмен жазған үлгісі жеңіп шықты. “ЕК”-ның қазіргі фирмасы компьютерлік дизайнмен жасалған түрі. Айтпақшы, қалың оқырман қуана қабылдаған бұл фирманың да кезінде бірер жыл “қудалауға” түсіп, “сотталғаны” бар. Ол ұзақ сонар бөлек әңгіме...

АЛТЫН МЕН ТІКЕН

Газеттің сипаты мен салмағы, мазмұны мен мәні тікелей басшысына байланысты. Осынау ордалы ойдың түп қайнары тым тереңде жатса керек. Қалам ұстаған қауымның арасында жазылмаған мынадай бір астарлы қағида жиі айтылады. “Егер жолбарыстарды қауқарсыз бұралқы маубасқа басқартса – бүкіл жолбарыстар итке айналып кетеді. Ал, сол шәуілдектерді жалғыз жолбарысқа басқартсан – әлгілердің бәрі шетінен жалы күжірейіп, азуын айға білеп шыға келер еді...” Әзіл қатпарының сыры сан қабат.

Иә, мықты басшы бар жерде – мықты ұжым бар. Бұл орайда шығармашылық қызметіне, басқару стиліне, журналистік әлеміне әбден қанық Шераған есімін қалай айтсақ та лайықты. Шерағанның шоқтығын үкілеп, әрдайым биіктетіп тұратын штрихтар мол. Соның бірі оның журналистер еңбегіне берген әділ бағасы кезінде жалпақ жұрттың аузында жүрді.

“– Мен аса жауапты да, мәртебелі журналистер еңбегін көтергені алтын, жегені тікен дала алыбы – түйеге тенер едім...”

Қазақ баспасөзі қара шаңырағының тізгінін ұстап, төріне

көтерілген күні айтқан осы сөзін Мұртазаев іле-шала өткен “СҚ”-ның 70 жылдығында, мерейлі мерекенің мінберінен бүгежектемей тағы да қайталаған. Сол сәтте дүйім зал селк ете қалған еді. Өйткені, үкімет басшысынан бастап, өнкей дәкейлер мен ығай-сығайлар қатысқан қызыл империяның қатып-семген сценарийімен өткізілетін қызыл жиналысында тек мадақ сөздері мен көпірме қолдаулар ғана сапырылатын-ды. Жоғарыда мезгегендей газеттің байырғы тілшісі Тәжібай Битаев ресми салтанатты мәжілістің трибунасында тұрып, өзінің тарғыл даусымен табанда бір шумак өленді суырып салғаны. Содан соң барып Министрлер Кеңесі Төрағасының қолынан “Қазақстан Республикасының еңбек сіңірген мәдениет қызметкері” наградасын алғаны әлі есте. Бұл көрініс, әрине, біреуге – ұнады, біреуге – оғаш көрінгені анық. Біреу – үрікті, біреу – үрейленді...

Жолбарыс жортқан жер тыныш болушы ма, еді?

“ОВ”, “ЕВ” КАМЫТЫ

...Тағы бір елең еткізер жәйт еске түсіп отыр. 1991 жылғы 15 мамыр. Сәрсенбі. Газеттің соңғы бетіндегі Бас редактордың фамилиясынан бастап, редакция алқасы мүшелерінің аты-жөндері түгел тұңғыш рет “ов”, “ев” жұрнақтарын сыпырып тастап шықты. Осы нөмірді бекіту үстінде төртінші беттің макетінің оң жақ бұрышына Шер-аған кара сиямен бадырайтып аты-жөнін жаза бастады.

– Мырзалар, ертенгі сәрсенбінің сәтінен бастап, мен Шерхан Мұртазамын, – деді төңірегіне назар аударып. – “Ов”, “ев” камытынан құтылатын кез жетті.

Осы идеяны көптен бері қолдап, әрі ұдайы қузап жазып жүрген өзгелеріміз де макеттің шетіндегі санылауға жарыса қол қойды. Айтпақшы, біз үшін үлкен оқиға саналған сол күннің күәсіндей төртінші беттің макеті менің жеке мүкәмалдарымның арасында сақтаулы.

Көп кідірмей газетіміздің алғашқы бетінде “Бір ауыз сөз” айдарымен “Мен – Мұртазамын!” деген Бас редактордың жүрекжарды лебізі жарияланды. Оймақтай ойдың алтын өзегі – жаңа төлқұжатта фамилиясының тұңғыш рет қазақша жазылуы. Ақиқатын айтып мойындауымыз керек, кезінде Шер-ағанның үрдісін көпшілігіміз нысаналы үлгі ұстандық.

НЕСІНЕ БАС ҚАТЫРАМЫЗ

Ақын, әрі сыншы Аян Нысаналы кейінгі кездері кейбір журналистік туындыларына фамилиясын алып тастап, күр “Аян” деп қана қол қойып жүр. Оның тура осындай “подписьпен” тағы бір мақаласы “Егеменді Қазақстанның” әдебиет пен өнерге арналған “Жансарай” деген бетінде шығып бара жатады. Кешке жақын газеттің келесі санының беттерін көріп отырған бас редактор Шерхан Мұртаза мақаланың сонындағы жалғыз есімнің тұсына баттитып үлкен сұрақ белгісін қойды да: